

Pennsylvaniából Márianosztrára

Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei.

Jogtörténet. Sorozatszerkesztő
Zlinszky János. Jogtörténeti értekezések.
Sorozatszerkesztő Mezey Barna.

Osiris–Századvég, Budapest, 1995.
230 old.

Ha egy történész, aki a 19. század történetével foglalkozik, a „magyar polgári börtönügy kezdetei” jelzős szerkezetet olvassa, akkor számos dolog jut az eszébe. Mindenekelőtt Beccaria, Bentham, Howard, Mittermaier és a többi büntetőjogi klasszikus Magyarországon is olvasott művei, továbbá Kölcsey Vádászlakja, Eötvös József a Falu jegyzője című regényének börtön-epizódja, Deák Ferenc Zala megyei ügyészként Babics Jóska ügyében tartott védőbeszéde, Szemere Bertalan, Sárvány Jakab, Eötvös József és Lukács Móric összegző munkái (valamint Széchenyi „misericiórdianus fráter”), a folyóiratok buzgó és lelkiismeretes cikkírói (és Kemény Zsigmond kétkedő ironiája), s végül a nagy mű, az 1843. évi büntető törvénykönyv-javaslat. Egy szóval mindaz eszébe jut, amivel a börtönügy nagy irodalma, elsősorban mint allegória avagy jelkép, a reformkor polgári mozgalmainak kibontakozásához hozzájárult.

Mezey Barna könyve azonban egészen másról szól: a központositott állami büntetésvégrehajtás kezdeteiről. Korszakbeosztásban a kezdeteket az 1850-es évek közepe jelenti, amikor „1854 és 1858 között Magyarországon hat ország fegyház nyitotta meg kapuit: Illaván, Lipótváron, Vácott, Munkácson, Márianosztrán és Nagyenyeden. A már korábban is börtönként működő szamosújvári várat is az állami fegyházak sorába emelték.” (78. o.) A fegyházjavító irodalom helyett e börtönök építészete s adminisztrációjának archívuma szolgáltatja Mezey számára a feldolgozandó forrásanyagot. Az okiratokból közölt szemelvények, a statisztikai összeg-

zések, a levont következtetések meglepik a történészt, aki a reformkor filantróp emelkedettségének s a felvilágosodáskori panoptikonok tervrajzainak alapján alkotott képet magának a múlt századi börtönügyről.

Amint kiderül, a fegyházak kialakításakor a korszerű elveknél sokkal súlyosabban adottságok s főként a pénz szűkössége. A kiegyezés utáni időkben is gyakran 60–80 clítelt szorongott olyan cellákban, melyekben nemhogy az árnyékszék elhelyezését, de még a szellőzést sem tudták megoldani. A rabok nem tisztálkodtak, nem levegőztek: „Vácott elszaporodtak a férgek, fűrésztés itt még érkezéskor se nagyon van, melleleg 13 főre jut egyetlen törülközőkendő, 30 fegyencre 1 fésű. Éjjel olyan hűvös van a szobákban (ti. a folyosókat fűtik csak), hogy ruhástul alusznak az elítéltek. Illaván 'bár merre tekintünk, tisztátalanságot látunk mindenütt', a télen befogdottak fűtetését 'elhalasztják nyárra'” – írja a 97. oldalon, korabeli jelentéseket idézve, a szerző.

Majd joggal vonja le a következtetést: „A létszámadatok és az elhelyezési körülmények ismeretében immár megfogalmazható, hogy Magyarország egyetlen fegyházjavító mozgalom, a meghirdetett börtönügyi reformok elveinek. Hazánk büntetés-végrehajtása közelebb állott a feudális tömlöcztetéshez, mint bármilyen modern börtönügyi elgondoláshoz.” (97. o.)

Rendkívül tanulságos, ahogy Mezey ezen adatok tükrében felülvizsgálja a fegyházjavítási mozgalom normatív elgondolásait, nem mint a polgárosodási törekvések képes beszédeit, hanem mint börtönügyi szakszövegeket, a maguk első jelentésében. Kiderül, hogy a felvilágosodás filantróp eszményeit közvetítő irodalom hatását jóval felülmúlta a hagyományos elvek tekintélye, nemcsak Magyarországon, de Európában is: „A modern börtönügy története nem a polgári átalakulással veszi tehát kezdetét. A 19. század

szakemberei által kidolgozott modell elméleti gyökerei (negatív vagy pozitív értelemben) a középkori tömlőcben is fölfedezhetők, a megvalósított modell pedig, amely már számos módosítást szenvedett az elméleti elgondolások megfogalmazása óta, egy sor feudális elemet hordozott magában.”(9. o.) „Az új börtönök alaptípusai évszázados ötleteket felelevenítő modellek voltak, amelyeket azután óriási elméleti viták nyomán börtönrendszerekké formáltak a szakemberek. Ezek az 'új' típusú intézetek elméletileg – talán eretnek gondolat – legalább annyira voltak folytatói a feudalizmusnak, mint annak tagadásából eredő nóvumok. Az alapötletek ugyanis a feudális társadalomban születtek, inspirálói egyházi tapasztalatok voltak.”(21. o.)

E szemléletnek megfelelően Mezey megkeresi azokat a szálakat is, melyek a magyar büntetőügyet az összbíródomi büntetésvégrehajítás fejlődéséhez kötötték. Ausztria börtönei nemcsak Kufsteint jelentik, hanem azt is, hogy „a modern börtön eszméje egy torzító szűrőn keresztül érkezett el első ízben hazánkba: az osztrák börtönügyi intézkedések útján.”(9. o.) Ezen intézkedések legfőbbike a szerző által részletesen ismertetett 1852-es Strafesetz, amely a magyar börtönviszonyok felemás modernizálásához elvezetett.

A gazdagabb, kísérletezőbb kedvű országokban is együtt él az újítással a hagyomány: „Azokban a börtönökben tehát – írja a szerző –, melyek mint mintabörtönök szerepeltek a világ előtt”, különböző enyhítéseket, kompromisszumokat vezettek be, melyek épp az elvet tették semmivé.(29. o.) „A túlzottan eszmei indíttatású rendszerek hamar megfenelettek.”(61. o.)

Mezey, nem nehéz észrevenni, elemzése során voltaképpen elméleti, interpretációs alternatívát vázol fel. Megmutatja, hogy a 19. századi börtönügy megközelítésekor – az általa is hivatkozott Foucault terminológiájával kifejezve – a Felügyelet és büntetés antropológiai cezurája mellett A tudás archeológiája történeti hosszú periódusának is létjogosultsága van. Hiszen amíg Foucault előbbi

munkájában azt bizonyítja, hogy „az egész 18. század folyamán, a törvénytészki apparátuson belül és kívül, a mindennapi büntetőügyi gyakorlatban s az intézmények kritikájában is azt látjuk, hogy új stratégia alakul ki a büntetőhatalom gyakorlatában [...] nem kevesebb, hanem jobb büntetés; talán csökkenő szigorúság a büntetésben, de több egyetemesség és szakszerűség, a büntetés hatalmának mélyebb beágyazása a társadalom testébe”, addig az utóbbiban éppen e felszíni változások mögött meghúzódó „mozdulatlan és hallgatag talapatok” kifürkészésének történetét kíséri figyelemmel.

Mezey könyve tehát az utóbbira helyezi a hangsúlyt. Ezért nem szól a kivételekről: „auburni vagy pennsylvaniai szellemben épült börtöneink sem voltak (leszámítva mutatóban egy-két reformkori kis megyei fogházat)”.(42. o.) Ilyen jelentős kivételnek számító mintabörtön volt például az 1842 és 1845 között felépült, Novák Dániel tervezte balassagyarmati vármegyei fogház, amely körfolyós alaprajzával, munkatermeivel, imaházával az új szemléletet és építészeti elveket alkalmazta a hazai gyakorlatban.

Eme adatgazdag, szépen illusztrált és jegyzetelt – sőt, stílusosan a K. u. k. közeépületek jellegzetes sárgájába csomagolt – monográfiának azonban nem e kis részrehajlás a legnagyobb fogyatéka, hanem az anyagrendezés. Mezey, mivel nem bocsátja előre végkövetkeztetéseit, néhány fejezeten keresztül hagyja az olvasót azon a vágányon továbbhaladni, amelyikre a megtévesztő cím ráállította. Csak a 78. oldalon kerül sor a tárgykitűzésre és a cím értelmezésére. E definiálatlanság miatt – amit az elnagyolt fogalmazás is tovább terhel – némiképp meghökentető a reformkori eredmények terjedelmét tekintve látszólag túlságosan szűkre szabott, ugyanakkor a tárgy allegorikus reformpolitikai jelentését kizárólagosan előtérbe állító értékelése a szöveg elején, a 13. oldalon: „A modernizálás nagy kísérlete – írja Mezey erről a korszakról – Magyarországon nem a hatalom felől érkezett. A fogházjavító mozgalom szorosan a politikai polémia részeként tárgyalta a börtönügyet. A tömlőcöztetési gyakor-

lat kritikája a feudalizmus elleni propaganda-hadjárat gerincét képezte: a liberalizmus magyarországi képviselői a jogegyenlőség és szabadságeszmény oldaláról közelítették meg a kérdést: a romantikus korszemlélet a sötét, bűzös, egészségtelen vermek és pincék szenvedőit támogatta részvétellel az államhatalom ellenében. A fogházjavító mozgalom csak kisebb részben volt szakmai szervezkedés, képviselői döntő többségben politikusok voltak [...].”

A szerzői szándék helyes értelmezéséhez már a könyv kézbevételekor szerencsés tisztában lennünk a következőkkel. Ha talán túlzás is a fogházjavítást a „propaganda-hadjárat gerincé”-nek nevezni, s ha hiányzik is a vármegyei igazságszolgál-

tatás sajátosságainak figyelembe vétele (nem azonosítható az államhatalommal), Mezey nem a Habsburgok elnyomó kezét könnyelli a nemzeti ébredés évtizedeiben, és nem vonja kétségbe a reformkor közéleti embereinek, akik végzettség szerint egyedül a joghoz értettek, „szakmai” hozzáértését. Egyszerűen leválasztja a börtönügyről nevelő, felvilágosító – polgárosító – háttérjelentéseit, és annak látatja, ami. Éppen e szemlélet teszi a magyar polgári börtönügy kezdeteit tanulságossá megrögzött, smasszert-nem-látott emberbarátok számára is. Bízunk a könyvben, emelkedjünk felül a megformálás egyenetlenségein, s a végén összeáll a kép.

Gángó Gábor